

УДК 373.3

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.326090>

Світлана Луців, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА

У статті з'ясовано, що сучасне навчання мови набуває компетентнісного спрямування. Комунікативна компетентність, яка визнана основним завданням початкової освіти, є комплексною рисою особистості, що включає багато елементів, одним з яких є лексична компетентність. Встановлено, що формування лексичної компетентності можливе лише за умови послідовної та систематичної уваги вчителя до лексичних явищ як під час вивчення відповідних тем на уроках української мови, так і в інших розділах навчальної програми.

Ключові слова: компетентність; урок української мови; початкова школа; навчальна програма; лексика.

Лит. 8.

Svitlana Lutsiv, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
Pedagogy and Methods of Primary Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FORMATION OF LEXICAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS DURING VERB LEARNING

The article reveals that modern language learning is becoming competency-based. Communicative competence, which is recognized as the main task of primary education, is a complex personality trait that includes many elements, one of which is lexical competence.

It has been established that the formation of lexical competence is possible only if the teacher pays consistent and systematic attention to lexical phenomena both during the study of relevant topics in Ukrainian language lessons and in other sections of the curriculum.

With the help of verb units, it is possible to verbally reproduce various actions and states both in terms of their manifestation and time course, to convey the speaker's attitude to the described phenomena and events, to describe them metaphorically and visually. Using examples of such phenomena and concepts as polysemy, synonymy, antonymy, interchangeability in the verbal sphere, and stylistic features of verbs, the author demonstrates that verbal language has a very large emotional and expressive potential.

Verbs can perform not only the communicative function of transmitting actions and states of people, animals, objects and phenomena of the non-verbal world but also the affective function of transmitting emotions, feelings and the speaker's attitude to the environment, ensuring the expressiveness of the statement; how to develop lexical and grammatical skills in relation to each other, the Integrated Text Work System is best suited for primary school children to simultaneously develop vocabulary and grammatical skills.

An analysis of the use of verbs in texts of different genres shows that at the empirical level, students already have the opportunity to determine the appropriateness of various verb forms for conveying the corresponding content, and on the other hand, they understand the verb as an important sentence-forming tool: verbs can be used to convey extralinguistic information. Verbs can not only convey certain information about reality but also when used non-standardly and always with a well-developed artistic sense, can evoke certain emotions and be a source of aesthetic pleasure.

Keywords: competence; Ukrainian language lesson; elementary school; curriculum; vocabulary.

Постановка проблеми. Основною ознакою, що відрізняє наше століття від інших століть, є його високий динамізм і технологізація всіх сфер життя.

Наукові дослідження в різних напрямках визначають це століття як століття інформаційних технологій, які постійно оновлюються і змінюються, а від людини-професіонала вимагається бути активним, гнучким і незалежним у прийнятті рішень, прагнути до постійного самовдосконалення, не залежати від процесів швидких змін у навколишньому середовищі. Від них вимагається бути активними, гнучкими та незалежними у прийнятті рішень.

Державні документи, що регламентують освітній процес у сучасній початковій школі (Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Закон "Про освіту", Державний стандарт початкової загальної освіти (2011), Державний стандарт початкової освіти (2018) та навчальні програми з кожного предмету) визначають особистісно зорієнтований і компетентнісний підходи як основні, що мають бути реалізовані в освітньому процесі початкової школи.

У переліку компетентностей початкової освіти до важливих віднесено комунікативну компетентність, тобто "здатність особистості застосовувати

мовні знання, уміння співвідносити себе з людьми і подіями, що відбуваються навколо і далеко від неї, навички роботи в групі та оволодіння різними соціальними ролями в конкретному спілкуванні” [4, 5].

Важливо зазначити, що основною метою програми початкової школи є формування в молодших школярів уміння успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, здобувати знання про навколишній світ і розв’язувати важливі для них завдання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ця проблема з різних аспектів аналізувалася у працях відомих педагогів і мовознавців минулого (Я. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Чавдаров). Вона перебуває також у дослідницькому полі зору сучасних науковців, таких як В. Бадер, А. Богущ, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, М. Граб, Т. Груба, О. Кучерук та ін.

Провідні методисти та науковці стверджують, що для ефективного використання мови в усіх аспектах спілкування, необхідно знати властивості, функції, особливості взаємозв’язків, сполучуваності та реалізації елементів на кожному структурному рівні в мовленні.

Мета статті виявити лінгводидактичний потенціал уроків української мови під час вивчення дієслова.

Сучасний компетентнісний підхід до вивчення лексичних понять полягає у формуванні готовності використовувати набуті лексичні знання у практиці мовного спілкування, відповідно до потреб та умов екстралінгвістичних ситуацій, і може гарантувати формування особистісної лексичної компетентності вже на рівні початкової школи.

Розглядаючи комунікативну компетентність як важливий складник життєвої компетентності, що охоплює комплекс здібностей, пов’язаних із ефективною взаємодією, зокрема: володіння рідною та іноземними мовами, знання, вміння й навички щодо використання засобів комунікації, розуміння психологічних аспектів спілкування, здатність і готовність попереджати та вирішувати конфлікти, а також уміння презентувати себе, науковці підкреслюють її цілісну й багатовимірну природу.

На думку сучасних науковців (наприклад, А. Богущ, М. Вашуленко, Л. Варзацька, О. Кучерук, Н. Сіранчук), лексична компетентність – це особистісний словниковий запас, сукупність актуальних лексичних знань і вміння використовувати їх у відповідних мовленнєвих ситуаціях, а також усвідомлення власної мовної особистості. Необхідно зазначити, що обов’язковим є врахування емоційно-ціннісних механізмів.

Під лексичною компетентністю молодшого школяра розуміють його здатність здійснювати когнітивну, практичну, мотиваційну, рефлексивно-

поведінкову діяльність із використанням наявного словникового запасу, що відповідає його віковим особливостям. Це включає вміння правильно застосовувати лексеми, вживати образні вислови та фразеологізми в доречних контекстах.

Розкриваємо зміст кожного компонента лексичної компетентності.

Мотиваційна діяльність, яка поділяється на безпосередньо-спонукальну, перспективно-спонукальну та інтелектуально-спонукальну, спирається на емоційні прояви особистості, усвідомлення важливості лексичних знань і задоволення від процесу їх пізнання.

Когнітивна діяльність спрямована на розширення, уточнення й активізацію словникового запасу; засвоєння значеннєвих відтінків синонімів; розуміння природи антонімів і полісемічних слів; усунення помилок у вимові, наголошуванні та використанні нелітературних слів.

Практичний компонент передбачає наявність в оперативній пам’яті багатого словникового запасу, знання значеннєвих і експресивно-образних аспектів слів та сформованість умінь ефективного застосування цих знань у мовленні.

Рефлексивний компонент вимагає здатності аналізувати власне мовлення, коригувати й удосконалювати його.

Поведінкова складова орієнтує учня на активне використання власного словника з дотриманням мовленнєвої чистоти в різних ситуаціях спілкування, враховуючи особливості співрозмовників, а також здатність орієнтуватися у типах мовленнєвих ситуацій і долати мовленнєві стереотипи.

Про сформовану лексичну компетентність можна говорити насамперед за умови достатнього багатства словникового запасу школяра. Дослідники експериментально з’ясували, що семирічна дитина має словниковий запас у межах від 2,5–3 до 7–8 тисяч слів, тоді як у одинадцятирічній цей показник зростає до 7–8 тисяч і сягає 10–15 тисяч.

Установлено також, що не менше половини нових слів учні засвоюють на уроках мови та читання, при цьому їхній словниковий запас збільшується в середньому на 5–7 нових слів щодня. У зв’язку з цим важливо, щоб учитель завжди враховував цей факт у своїй роботі, плануючи й організовуючи діяльність із формування лексичної компетентності.

Про сформованість лексичних знань в учнів початкової школи свідчать:

- 1) знання зовнішнього (звукового) складу слів, що необхідно для їх правильної вимови та розпізнавання на слух;
- 2) знання графічної форми та особливостей написання слів, що необхідно для їх правильного запису, ідентифікації та розуміння при читанні;
- 3) знання граматичних властивостей слів, що є актуальним для продукування словоформ;

4) знання семантики слів, необхідне для побудови вільних словосполучень;

5) знання валентних властивостей слів [6, 48].

Словниковий склад української, як і інших мов, є динамічною і відкритою системою, що постійно збагачується, відображаючи багатогранне сприйняття людиною об'єктивної дійсності та розвиток науки, культури, мистецтва, техніки і технології. Це збагачення відбувається, з одного боку, шляхом словотворення та запозичення з інших мов, а з іншого – через розвиток полісемії.

Таким чином, словниковий запас учнів не є постійною величиною. Словниковий запас молодших школярів збагачується і розширюється з різних джерел паралельно зі збагаченням і розширенням знань дитини, її уявлень і оточення:

а) мовне середовище сім'ї, однолітків, друзів і школи;

б) книги, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, всесвітня мережа Інтернет);

в) навчальна діяльність у школі (підручники, промови вчителів);

г) словники, довідники [7, 74].

Науковці також наголошують на важливості роботи над формуванням комунікативної компетентності в інтелектуальному й особистісному розвитку молодших школярів, зазначаючи, що “багатий словниковий запас і граматичні моделі не є для дітей механізмом відбору необхідних мовних засобів з урахуванням комунікативної ситуації та завдання” [1, 6].

Вивчаючи певну мовну тему, важливо навчити учнів того, що є найважливішим. Тобто вибирати та оцінювати, чи відповідає мовний засіб, який вони вивчають, вимогам висловлювання, яке вони створюють або аналізують. Це означає одночасне вивчення взаємозв'язків між лінгвістичними знаннями та мовленнєвими навичками у закріпленні і засвоєнні лексики та граматичних понять.

Як відомо, між ними існують значні відмінності. Граматичні поняття характеризуються вищим ступенем абстракції, тоді як мислення дітей молодшого шкільного віку є “конкретним і метафоричним і потребує візуальної підтримки для засвоєння граматичної абстракції” [1, 10–11].

Таку підтримку забезпечують лексичні знання та навички. Наприклад, розуміння відмінностей у значенні між словами, що називають предмети, і словами, що називають дії, а також здатність кожного слова вступати в різні типи лексико-семантичних зв'язків дозволяє учням легше зрозуміти закономірності, за якими ці слова функціонують у мовленні.

Звідси випливає важливість вивчення лексики та граматики у взаємозв'язку один з одним. Слова кожного лексико-граматичного класу зі спільним загальним категоріальним значенням “характери-

зуються однаковими сполучувальними властивостями і функціонують у типових структурах речень і типах текстів” [1, 21].

З іншого боку, лексико-семантичні властивості та властивості конкретних морфологічних категорій також є важливими.

Як лексико-граматичний клас дієслова відіграють особливу роль у мові та мовленні. Саме дієслова здатні передати динамізм і мінливість світу поза мовою. З цієї причини вчені часто вважають дієслова центральним морфологічним класом. Дієслівна лексика демонструє гнучкість мови у передачі всіляких дій та станів у навколишньому середовищі. Контекст вживання дієслів з різними значеннями показує, що вони є полісемічними [17, 28], тобто мають більше одного значення.

Усвідомлення того, що багато найуживаніших дієслів мають такі властивості, і розвиток здатності враховувати їх у власному мовленні має стати відправною точкою для розвитку словникових навичок молодших школярів під час вивчення дієслова як частини мови.

Контекст також може стимулювати розвиток семантичної структури конкретного слова: дієслова, як лексичні одиниці, можуть бути пов'язані між собою різноманітними лексико-семантичними відношеннями, зокрема синонімами, антонімами, омонімами та паронімами.

Наприклад, “йти”, “виходити”, “ходити”, “прогулюватися”, “блукати”, тощо – синонімічні дієслова, які передають різні семантичні відтінки переміщення у просторі. Без цього дієслова неможливо було б ні усунути тавтологію (хоча тавтологія не завжди є мовною помилкою), ні передати все розмаїття рухів, які може виражати ця дія: *Я йду полем. Нікого і ніде не видно. Половина неба – захід сонця, а золото червоне. Коли я йду, за мною тягнеться вулик. Там, де бджоли несуть пилок від сонця і мурахи обмірковують здобич, коли я зміною відстань на крок, вони махають крилами і йдуть далі* (Л. Костенко).

Синоніми можуть бути об'єднані в одну групу, синонімічний ряд, через їхнє спільне значення [8, 150].

У межах синонімічного ряду існують різні ознаки, які певним чином доповнюють основне значення кожного синоніма. Стрижневі слова, тобто ті, що домінують у ряду, – це слова без виразного стилістичного забарвлення, які найяскравіше виражають основне загальне значення.

Найкращий спосіб розвивати словниковий запас дітей молодшого шкільного віку активно включати в їхній словниковий запас якомога більше синонімів дієслова та їхніх сполучень. Вдале використання синонімів сприяє підвищенню виразності мовлення, оскільки дає змогу мовцеві вибрати з-поміж синонімів ті слова, які найточніше виражають його думки, почуття та найтонші нюанси, а

також уникнути частого повторення одних і тих самих дієслів або дієслів, утворених від того самого кореня.

Важливим компонентом лексичної компетенції у контекстах, що відповідають основним цілям початкової освіти, є дієслова-антоніми, тобто слова з протилежними значеннями.

Наприклад, “чорніти” – “біліти”, “ходити” – “стояти”, “сумний” – “веселий”, “починати” – “закінчувати”, “говорити” – “мовчати”, “дружити” – “ворогувати”, “приходити” – “йти”. Остання пара вказує на можливі антоніми спільнокореневих дієслів.

Оскільки антоніми дають змогу створювати контрастні ознаки в образах, поняттях, предметах і явищах, а в художньому та розмовному мовленні є основним засобом створення антитези, тобто “стилістичної фігури”, побудованої на протиставленні діаметрально протилежних явищ, понять, думок, почуттів та образів [8, 151].

Дієслова також мають омоніми. Наприклад, клепати – “гострити лезо серпа”, обмовляти – “зводити наклеп, паплюжити”. Такі одиниці часто функціонують як засіб мовної гри. У мовленні людина не лише відтворює навколишнє середовище, а й виявляє своє ставлення до нього.

Дієслова, особливо синонімічні, допомагають створювати експресивно марковані речення, наприклад: Водоспад з потужним звуком, схожим на проливний дощ, котився з сусідньої гори (Е. Фуртаро).

Знання цих одиниць, розуміння їх семантичного та стилістичного забарвлення, а також майстерність їх використання може допомогти учням передати складність і різноманітність навколишнього світу у власних висловлюваннях.

Дієслово не тільки володіє багатством форм, що виражають різні граматичні значення. За допомогою дієслівних одиниць можна вербально відтворювати різноманітні дії та стани з точки зору як їх прояву, так і часового перебігу, передавати ставлення мовця до описуваних явищ та подій, метафорично та наочно описувати їх. На прикладах таких явищ і понять, як полісемія, синонімія, антонімія, взаємозамінність у дієслівній сфері та стилістичні особливості дієслів, показано, що дієслівна мова має дуже великий емоційно-експресивний потенціал.

Дієслова можуть виконувати не тільки комунікативну функцію передачі дій і станів людей, тварин, предметів і явищ невербального світу, а й функцію передачі емоцій, почуттів і ставлення мовця до оточення, забезпечуючи експресивність висловлювання.

Використання дієслів у текстах різних жанрів показує, що на емпіричному рівні учні вже мають можливість визначити доречність різних дієслівних

форм для передачі відповідного змісту, а з іншого боку, вони розуміють дієслово як важливий інструмент для створення речень.

Дієслова не лише можуть передавати певну інформацію про дійсність, але й, при нестандартному використанні та завжди з добре розвиненим художнім чуттям, можуть викликати певні емоції та бути джерелом естетичної насолоди.

Окреслюючи лінгводидактичні засади формування граматичних уявлень молодших школярів про дієслово, можна сказати, що, по-перше, основні положення чинної програми з української мови орієнтують на поступове розширення й поглиблення знань про дієслово як частину мови, по-друге, на практичне застосування лексичних і морфологічних особливостей дієслівної лексики підкреслює, що акцент робиться на практичному застосуванні [6, 118].

Отже, молодшим школярам важливо зрозуміти, що дієслова – це слова, які описують дію або стан предмета як процес (таким чином, дієслова відповідають на питання що робити або що треба робити), і що дієслова мають специфічні морфологічні ознаки, яких немає в іменників і прикметників, а саме: часові та особові ознаки (“категорії особи”) і особливі синтаксичні категорії часу та особи та особливі синтаксичні особливості (у реченнях дієслова переважно є головним членом речення, присудком). Подальші перспективи дослідження вбачаємо в докладному вивченні лінгводидактичного потенціалу уроків української мови під час вивчення службових частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варзацька Л.О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : монографія. Вид. 2-ге., удосконалене. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. 312 с.
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : ВТФ “Перун”. 2005. 1728 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 373 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
5. Луців С.І. Формування мовної особистості засобами шкільної драми. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич : Посвіт. 2009. С. 424–428.
6. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. Київ : Ленвіт. 2013. 100 с.
7. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах : посібник для вчителя. Київ : Магістр-S, 1997. 256 с.
8. Сіранчук Н. Формування лексичної компетентності молодших школярів у руслі концепції розвивального навчання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки*. Вип. 28. 2015. С. 150–156.

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

REFERENCES

1. Varzatska, L.O. (2004). *Ridna mova y movlennya* [Native language and speech. Developmental education in primary schools]. Kamyanets-Podilskyi, 312 p. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin, 1728 p. [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S.Y. (1997). *Ukrayinskyi pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv, 100 p. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyy standart pochatkovoyi zahalnoyi osvity [State Standard of Primary General Education]. Available at: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> [in Ukrainian].
5. Lutsiv, S.I. (2009). *Formuvannya movnoyi osobystosti zasobamy shkilnoi dramy* [Formation of linguistic personality by means of school drama]. *Native word in the ethno-cultural dimension*. pp. 424–428. [in Ukrainian].
6. Nikolayeva, S. (2013). *Metodyka navchannya inozemnykh mov i kultur: teoriya i praktyka: pidruchnyk dlya stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv* [Methodology of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities]. Kyiv, 100 p. [in Ukrainian].
7. Savchenko, O.J. (1997). *Suchasnyy urok u pochatkovykh klasakh: posibnyk dlya vchytelya* [Modern Lesson in Primary school: A Teacher's Guide]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
8. Siranchuk, N. (2015). *Formuvannya leksychnoyi kompetentnosti molodshykh shkolnyariv u rusli kontseptsii rozvyvalnoho navchannya* [Formation of lexical competence of younger schoolchildren in the framework of the concept of developmental learning]. *Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko. Ser.: Pedagogical sciences*. Vol. 28. pp. 150–156. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2025

УДК 378.147:373.3.011.3-051]:005.336.2

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.326091>

Соломія Ілляш, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядається проблема підготовки вчителя початкових класів до професійної діяльності на основі компетентнісного підходу. Проаналізовано теоретичні підходи вітчизняних науковців до розуміння поняття “компетентність”. З'ясовано, значення компетентнісного підходу в процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності під час навчання у ЗВО. Визначено, що компетентнісний підхід є відображенням вимог суспільства, а також сучасної системи освіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів, які мають не лише володіти необхідними знаннями та вміннями, але й здатні постійно їх удосконалювати і вміти застосовувати у нестандартних ситуаціях.

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід; вчитель початкових класів; професійна підготовка; педагогічна діяльність.

Лит. 6.

Solomiya Ilyash, Ph.D. (Psychology), Associate Professor of the
Pedagogic and Methods of Primary Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FORMATION OF THE READINESS OF FUTURE PRIMARY TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON A COMPETENCY APPROACH

The article considers the problem of training a primary school teacher for professional activity based on a competency-based approach. The theoretical approaches of domestic scientists to understanding the concept of “competence” are analyzed. The importance of the competency-based approach in the process of training a future primary school teacher for professional activity during studies in higher education institutions at the current stage of development of the higher education system is clarified. It is determined that competence is a general ability that is based on experience, knowledge, values and skills and is formed through educational activities, and a competent specialist is always distinguished by the fact that he is able to implement professional knowledge, skills and abilities in his work, as well as self-development. It is established that the professional training of a future primary school teacher based on a competency-based approach should be based on the following principles: competence, democratization, humanism, pedagogical creativity, realism, problem-solving, self-development, technological unity of the educational process, dialogization of learning. It was found that the formation of professional competence of a future teacher will be successful under the following pedagogical conditions: the introduction of a personal and developmental approach to the process of professional training of a teacher; the selection of educational content, as well as its structuring, the definition of methods that correspond to the competency paradigm of